

Folia Protestantica Croatica
Svezak 9

Enoh Šeba, Siniša Zrinščak
Protestantske zajednice u Hrvatskoj
Struktura, fokus, vitalnost

BIBLIOTEKA

Folia Protestantica Croatica
Svezak 9

RECENZENTI

dr. sc. Dinka Marinović Jerolimov
dr. sc. Zoran Grozdanov

Enoh Šeba, Siniša Zrinščak

Protestantske zajednice u Hrvatskoj

Struktura, fokus,
vitalnost

Teološki fakultet
»Matija Vlačić Ilirik«

Zagreb, 2025.

Sadržaj

6	Predgovor
11	1. Uvod
11	1.1. Istraživanje kongregacija – o čemu je riječ?
13	1.2. Istraživanje u Hrvatskoj
16	1.3. Važnost istraživanja u kontekstu hrvatskog protestantizma
22	2. Protestantske zajednice u Hrvatskoj – istraživački uvidi
23	2.1. Opća slika protestantskih zajednica
26	2.2. Vjerski prostori
30	2.3. Članstvo u zajednicama
39	2.4. Vodstvo i sudjelovanje u radu zajednice
44	2.5. Aktivnosti zajednica
53	2.6. Inkluzivnost
59	2.7. Bogoslužja
70	3. Zaključak
77	4. Literatura
83	Prilog: Upitnik

Predgovor

U okviru
izdavačke edicije

Folia Protestantica Croatica

Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik

unazad desetljeća i pol hrvatskoj znanstvenoj javnosti predstavlja tematiku vezanu uz protestantski identitet na području Hrvatske. Knjiga koja se upravo nalazi pred čitateljem predstavlja iznimno važan doprinos ovom nastojanju. Naime, za razliku od drugih izdanja ove edicije, koja se bave povijesnom tematikom¹, ovaj rad proizlazi iz istraživanja različitih aspekata suvremenog protestantizma te je stoga fokusiran na sadašnjost. Preciznije kazano, ovdje je riječ o djelu koje čitatelja vodi kroz raznoliko tlo protestantskih kongregacija (konkretnih lokalnih zajednica) na području suvremene Hrvatske. Zainteresirani će čitatelj u ovom radu moći tako pronaći odgovore na osnovna pitanja o ovim zajednicama: koliko su brojne, kako su strukturirane, kako se postaje članom zajednice, u kojim se prostorima sastaju. No, svakako, i puno više od toga. Jer opsežan i slojevit upitnik, koji je za ovo istraživanje osmišljen na međunarodnoj razini te dodatno prilagođen hrvatskom kontekstu², svojim međusobno povezanim

1

Izuzetak je u tom pogledu knjiga Enoha Šebe, *Tko to tamo sluša. Dijaloško propovijedanje kao izazov suvremenoj propovjedničkoj praksi* (2020.), koja istražuje aspekte suvremene propovjedničke prakse u hrvatskih baptista te knjiga Rubena Kneževića, *Hrvatski bezimprimaturni biblijski prijevodi* (2019.), koja jednim dijelom tematizira i suvremeno biblijsko prevodilaštvo kod hrvatskih protestanata.

2

Ovdje treba spomenuti da je ovo prvo, i zasad jedino, istraživanje vjerskih kongregacija na tlu Hrvatske i to ne samo u protestantskom, već i u širem kontekstu, kao i to da ovaj pionirski rad predstavlja prvo i zasad jedino uključivanje Hrvatske u međunarodnu matricu kongregacijskih istraživanja.

pitanjima izdvaja, poput kakvog finog sita, čitav niz detalja koji zajedno grade živopisne i nijansirane teksture svojevrsnog protestantskog atlasa. Čitatelj će tako iz ovog rada doznati o stupnju obrazovanja voditelja pojedinih zajednica (župnika, svećenika, pastora) te o njihovom porijeklu, prosječnoj dobi i radnom statusu (zaposlenik ili volonter). Doznat će o broju zaposlenika po zajednici, o tome koliko traju bogoslužja u različitim protestantskim crkvama, o tome koliko mjesta u bogoslužju zauzima sama propovijed, kao i o tome u kojoj su mjeri u liturgiji uključeni svi članovi zajednice te jesu li sve službe u zajednici dostupne i muškarcima i ženama. Saznat će i o tome kakav je u različitim protestantskim zajednicama odnos između broja formalnih članova zajednice i broja članova koji aktivno sudjeluju u njezinoj liturgiji, životu i radu, o zastupljenosti osoba koje u životu zajednice sudjeluju iako formalno nisu njezini članovi, o udjelu djece u životu zajednica, o trajanju druženja, odnosno zadržavanja u crkvenom prostoru nakon bogoslužja, o trendovima posjećenosti bogoslužja prije i nakon Covid-pandemije te o odnosu između crkvene i osobne religioznosti. Pred čitateljem će osvanuti i zanimljivi demografski podaci o omjerima sudjelovanja u vjerskom životu između muškaraca i žena, kao i između mlađih osoba i osoba starije dobi, domicilnog stanovništva te stranaca i migranata. Zainteresirani čitatelj bit će obogaćen i saznanjima o intenzitetu aktivnosti protestantskih zajednica izvan bogoslužja i to kako onim vjerskim (duhovna pratnja, rad s djecom i mladima, širok raspon misijskih aktivnosti, ekumenske aktivnosti) tako i onima usmjerenim specifičnim društvenim skupinama (migranti, osobe starije životne dobi, osobe s posebnim potrebama, osobe slabijeg imovinskog statusa, ekološki problemi). A doznat će i o angažmanu protestantskih zajednica u polju ljudskih prava (pomaganje imigrantima, nezaposlenima, osobama koje se bore s ovisnostima, osobama oboljelima od HIV-a ili AIDS-a, nedavno razvedenima, psihički bolesnima, angažman na rasnim/etničkim te seksualnim/rodnim pitanjima). Doznat će i o tome kakav je odnos protestantskih zajednica prema političkom angažmanu, o njihovom političkom, teološkom i etičkom svrstavanju kao i o stupnju inkluzivnosti njihovih stavova (pitanje rodne ravnopravnosti, odnos prema pitanju o istinitosti drugih/nekršćanskih religija).

Kao što je naznačeno, ovoj je knjizi prethodio istraživački rad. Konkretnije kazano, riječ je o istraživačkom projektu na Sveučilišnom centru za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik pod nazivom „Fokus i vitalnost protestantskih zajednica u Republici Hrvatskoj“ koji ne bi bilo moguće provesti bez potpore pojedinaca i institucija. U tom pogledu zahvala ide ponajprije autorima ove knjige, prof. dr. sc. Siniši Zrinščaku koji je za ovo istraživanje dao poticaj te koji je, zajedno s drugim autorom knjige, doc. dr. sc. Enohom Šebom, upitnik prilagodio hrvatskim uvjetima, educirao anketare te nadzirao cjelokupni proces istraživanja. Zahvala ide i prof. dr. sc. Krunoslavu Nikodemu koji je dao doprinos obradi podataka. Veliko hvala dugujemo i čelnicima protestantskih zajednica na tlu Hrvatske koji su se, gotovo bez iznimke, odazvali informativnom sastanku koji je održan u prostorijama Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju te, uz nekoliko iznimki, podržali istraživanje te motivirali svoje župnike, pastore, svećenike da u njemu sudjeluju. K tome, neki od njih su prigodnom donacijom i financijski podržali projekt. Zahvaliti svakako treba i onima koji su se odazvali pozivima naših anketara te izdvojili potrebno vrijeme za anketiranje. Zahvaljujemo i samim anketarima, studentima diplomskog sveučilišnog studija na Sveučilišnom centru za protestantsku teologiju, koji su s ozbiljnošću i nevjerojatnom upornošću pristupili svom zadatku. I na kraju, velika zahvala ide Sveučilištu u Zagrebu koje je ovaj projekt („Fokus i vitalnost protestantskih zajednica u Republici Hrvatskoj“) podržavalo tijekom dvije akademske godine te time omogućilo da on bude uspješno realiziran.

Slijedom svega navedenog, sa zadovoljstvom predstavljamo ovaj vrijedan i jedinstven rad hrvatskoj znanstvenoj, kulturnoj i vjerničkoj javnosti te se nadamo da će on pronaći zainteresirane čitatelje, ali biti i poticaj daljnjim teološko-pastoralnim, sociološkim i drugim istraživanjima problematike.

Lidija Matošević
U Zagrebu, o Danu reformacije,
2024.

1. Uvod

1.1. Istraživanje kongregacija – o čemu je riječ?

Od samih začetaka sociologije kao znanstvene discipline religija je, u nizu svojih aspekata, predmet socioloških istraživanja, a koja su zanimljiva i drugim disciplinama, osobito teologiji i političkim znanostima. Istraživanja religije intenzivirala su se od 1960-ih godina, ali su bila, a tako je i danas, prvenstveno usmjerena na individualnu religioznost (u kojoj je mjeri i na koji način netko religiozan), na koji način pojedinci gledaju na religiju kao društvenu pojavu te kakva je uloga religije u društvu. Usmjerenost na individualnu religioznost osobito je vidljiva u Europskom istraživanju vrijednosti koje se u nizu europskih zemalja provodi od 1981., dok su u Hrvatskoj dosad provedena tri vala istraživanja, 1999., 2008. i 2017. (Baloban i sur., 2023.). Na jednak način religioznost se istražuje i u drugim međunarodnim komparativnim istraživanjima kao što su European Social Survey ili International Social Survey Program, ali i u pretežitom broju nacionalnih studija.

Drugi tip istraživanja, ako gledamo iz perspektive kvantitativnih i sveobuhvatnih istraživanja, jesu tzv. kongregacijska istraživanja. Ona su se primarno razvila u SAD-u zbog činjenice da je religijski život u SAD-u vezan isključivo uz religijske zajednice (kongregacije³) a koje, uz religijsku, imaju i čitav niz drugih društvenih uloga. Vitalnost američkoga religijskog života u usporedbi sa sekulariziranom Europom pripisivala se upravo tome što zbog načela odvojenosti crkve od države u SAD-u, te visoke razine religijske pluralnosti (usp. Ammerman, 2005.), u prostoru dobrovoljnog organiziranja postoji iznimno velik broj religijskih zajednica, koje imaju veliku društvenu ulogu.

To je potaknulo različita istraživanja među kojima se posebno ističe nacionalno istraživanje kongregacija (*NCS - National Congregations Study*) koje se temelji na ispitivanju vjerskih vođa u kongregacijama. Do sada su provedena četiri vala istraživanja: 1998., 2006.-2007., 2012. i 2018.-2019. (Chaves et al., 2021.) koja su prikupila vrlo zanimljive podatke o vjerskim službama i drugim društvenim aktivnostima koje se obavljaju u kongregacijama, o vjerskim službenicima te o vjernicima koji su pripadnici tih zajednica te ih redovito posjećuju (niz demografskih podataka). S obzirom na to da su provedena četiri vala istraživanja, ona dobro detektiraju trendove među kongregacijama koje pripadaju istoj religijskoj tradiciji, ali i među onima koje pripadaju različitim tradicijama. Potencijal ovakvog tipa istraživanja prepoznat je i u Europi pa su u Švicarskoj dosad provedena dva vala istraživanja, 2008.-2009. i 2020.-2021. Ona su obuhvatila sve

- 3 Iako termin „kongregacija“ u hrvatskom jeziku nije dovoljno udomaćen, on je ovdje korišten kao oznaka za lokalnu, mjesnu crkvenu zajednicu kao instituciju u kojoj se pojedinci koji nisu vjerski profesionalci često, i u redovito dogovorenim intervalima, okupljaju radi događaja i djelatnosti s naglašeno vjerskim sadržajem i svrhom, pri čemu postoji vremenski kontinuitet koji se odnosi na pojedince koji se susreću, lokaciju njihova okupljanja te narav događaja i djelatnosti na tim skupovima. Ova definicija slijedi one prihvaćene i potvrđene iz drugih sličnih istraživanja (usp. Chaves, 2004.:1-2; Monnot and Stolz, 2018a.:17). Valja reći da u tom smislu izraz „kongregacija“, odnosno „zajednica“, nema nikakve konotacije koje bi upućivale na eklezijalni ustroj ili crkveno-pravni status dotične mjesne skupine vjernika ili crkvene denominacije kojoj ona pripada.

1.1. Istraživanje kongregacija – o čemu je riječ?

postojeće religijske zajednice/kongregacije u Švicarskoj koje je bilo moguće identificirati te je istraživanjem obuhvaćeno 6341 kongregacija 2008.-2009. te 5883 kongregacija 2020.-2021. godine (Senn, Stolz and Monnot, 2024.). U manjem opsegu, odnosno ne na nacionalnim uzorcima, istraživanja se provode i u drugim europskim zemljama (usp. Monnot and Stolz, 2018.b, Breskaya et. al., 2023.)

1.2. Istraživanje u Hrvatskoj

Temeljem gore opisanih iskustava, u Hrvatskoj je prvi put primijenjen ovaj tip istraživanja pri čemu su kao osnovica upitnika poslužili oni koji su u gore navedenim istraživanjima prethodno korišteni u SAD-u i Švicarskoj. Iako se švicarski upitnik nešto malo razlikovao od izvornog američkog, on je i dalje dorađivan kako bi bio bolje prilagođen europskoj situaciji. Na tim je izmjenama radila grupa istraživača iz niza europskih zemalja (uključujući i drugog autora ove studije) te je potom testiran u istraživanju kongregacija u Milanu i Bolonji u sklopu izrade jedne doktorske disertacije (usp. Breskaya et al., 2023.)⁴. U tom je vidu upitnik koji je primijenjen u Hrvatskoj u potpunosti identičan talijanskoj verziji upitnika, uz dodatak nekoliko pitanja vezanih uz specifične detalje bogoštovne prakse. Upitnik su na hrvatski jezik preveli autori ove studije, s time da su ga preveli s engleskog jezika, uz konzultaciju talijanske inačice. Cjelovit upitnik donosimo na kraju ove studije.

Specifičnost hrvatskog istraživanja jest u tome što ono nije provedeno tako da na nekom teritoriju obuhvati sve religijske zajednice koje na tom teritoriju djeluju. U njegovu su fokusu bile samo protestantske zajednice u cijeloj Hrvatskoj. Međutim, s obzirom na nepostojanje jednoznačno utvrđene i konsenzusom prihvaćene klasifikacije protestantskih crkava, potrebno je ovdje dometnuti nekoliko

4 Riječ je o doktorskom radu Martine Mignardi pod naslovom „Congregations and Human Rights: Case studies in Bologna and Milan“ koji je izrađen u okviru združenoga dokorskog studija „Human Rights, Society and Multi-level Governance“ i obranjen u lipnju 2023. na Sveučilištu u Padovi. Mentor doktorskom radu bio je drugi autor ove studije.

riječi pojašnjenja. U postojećoj literaturi u izvjesnoj je mjeri prihvaćena podjela na tradicionalne protestantske crkve i crkve reformacijske baštine (npr. Marinović Bobinac i Marinović Jerolimov, 2008.). Ipak, ima i mišljenja da to nije najprimjerenije rješenje.⁵ Naime, značenjski bi ove potonje bilo prikladnije i točnije nazivati crkvama protestantske tradicije s obzirom da se neke od njih izravno naslanjaju na naslijeđe samih reformacijskih gibanja, a neke su nastale od 18. stoljeća nadalje i kao takve predstavljaju sljednice reformacijskih načela. Osim toga, podjelu među protestantskim crkvama moguće je ustanoviti i po pitanju povijesnog odnosa prema državi, pa tako možemo govoriti o tradicionalnim, državnim, hijerarhijski ustrojenim crkvama s jedne strane te tzv. slobodnim crkvama s druge strane. Na primjeru udruživanja u Protestantsko-evanđeosko vijeće možemo uočiti još jednu mogućnost klasifikacije, a to je ona koja pored protestantizma kao paralelnu temeljnu odrednicu uzima „evanđeoski“ naglasak – naglašavanje individualnog vjerskog iskustva obraćenja i nasljedovanje vjerničkoga svakodnevnog življenja. Bilo kako bilo, ovo istraživanje nastojalo je uključiti najšire polje protestantskih crkava, neovisno o tome po kojem ključu one bile klasificirane i međusobno diferencirane. Odrednicu „protestantske zajednice/kongregacije“ stoga koristimo upravo na taj sveobuhvatan način.

Kao i u istraživanjima u drugim zemljama, glavni je problem bio problem metodologije, odnosno obuhvata što većeg broja postojećih zajednica kako bi istraživanje bilo reprezentativno. Poteškoću predstavlja činjenica što ne postoji mjerodavan popis svih zajednica koje postoje i djeluju. Stoga smo postupku mapiranja pristupili dvojako. Sastavili smo početni popis kongregacija služeći se javno dostupnim podacima iz Evidencije vjerskih zajednica u Republici Hrvatskoj⁶. Većina tamo zavedenih crkava protestantskog podrijetla ima registrirane i svoje organizacijske oblike, a u glavnini slučajeva radi se o lokalnim ili župnim zajednicama, odnosno kongregacijama koje su i predmet našega istraživanja. Međutim, iz ranijih neposrednih iskustava bilo nam je poznato da su neke od ovih kongregacija obilježene određenim stupnjem nestalnosti – moguće je da nastanu, nekoliko

⁵ O tome detaljnije piše Ruben Knežević (s. a.).

⁶ <https://registri-npo-mpu.gov.hr/#!vjerske-zajednice>

puta promijene adresu redovitog okupljanja, pa i da se ugase u relativno kratkom razdoblju. Dapače, neke od njih tijekom svojeg „životnog vijeka“ nikada i ne budu službeno registrirane u spomenutoj Evidenciji. Prema Zakonu u pravnom položaju vjerskih zajednica, da bi novoosnovana vjerska zajednica mogla biti upisana u Evidenciju, neophodno je da najprije pet godina bude registrirana kao udruga građana, kao i da može dokazati da ima najmanje 500 vjernika (Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, 2002., 2013.). Zbog svega navedenoga moglo se pretpostaviti da će čak i postojeći podaci za kontakt kongregacija navedenih u Evidenciji biti manjkavi, a rezultati takvog mapiranja u najboljem slučaju nedostatni.

Kako bismo došli do pouzdanijih i potpunijih podataka, organizirano je javno predstavljanje istraživanja na koje su pozvani vodeći ljudi svih brojnijih protestantskih zajednica. Ono se održalo 10. lipnja 2022. u prostorijama Sveučilišnog centra za protestantsku teologiju Matija Vlačić Ilirik Sveučilišta u Zagrebu, a pozivu se odazvala većina pozvanih čelnika. Namjera je bila ne samo predstaviti ciljeve ovoga istraživanja, nego i ukazati na njegovu transparentnost i moguće pozitivne ishode za crkve sudionice. Osim toga, ovakvim pristupom htjeli smo osigurati da vođe onih crkava koje imaju centraliziraniji unutarnji ustroj dobiju dovoljno informacija i povjerenja prema istraživanju tako da odluče preporučiti i vođama lokalnih zajednica/župnih općina da se odazovu pozivu na sudjelovanje. Ova je strategija velikim dijelom urodila plodom jer je većina čelnika crkava koji su bili prisutni na predstavljanju u sljedećim danima dostavila ažurirane popise svojih kongregacija i podatke za kontakt⁷. Ovako sastavljene popise dopunjavali smo online pretragom mrežnih stranica i profila na društvenim mrežama, a kasnije, za vrijeme prikupljanja podataka na terenu, i primjenom *snowballing* tehnike u neposrednom kontaktu s ispitanicima.

Poslove prikupljanja podataka, odnosno ispunjavanja upitnika, obavili su studenti diplomskog studija *Protestantska teologija*, njih

7 Iznimka su bili vodeći ljudi Saveza crkava Riječ života, Reformatske kršćanske crkve Mađara u Hrvatskoj, Protestantske reformirane kršćanske crkve u RH i Evangeličke metodističke crkve u Hrvatskoj – oni su pismenim putem dostavili svoju odluku o nesudjelovanju u istraživanju.

sedmero. Oni su na početku prošli edukaciju o vođenju intervjua i popunjavanju upitnika. Cjelokupan njihov rad na istraživanju integriran je u terensku nastavu u sklopu kolegija *Praktikum I*, a prikupljanje podataka odvijalo se u razdoblju od listopada 2022. do veljače 2023. godine (zimski semestar ak. god. 2022./2023.). Anketari su se služili mapiranim podacima kako bi telefonski kontaktirali potencijalne ispitanike, uglavnom osobe na vodećim položajima u konkretnim kongregacijama (pastori/ice, župnici/ice, starješine...). Oni koji su pristali sudjelovati u istraživanju odabrali bi pogodan termin i onda usmeno odgovarali na pitanja iz upitnika u prisutnosti anketara. U kasnijoj fazi, kada je geografska raspršenost kongregacija počela znatnije usporavati istraživanje, ovakav oblik prikupljanja podataka zamijenjen je telefonskim i video pozivima (iako je većina intervjua ipak odradena putem neposrednog kontakta s ispitanicima).

Opisanim postupkom ukupno su prikupljeni podaci za 178 kongregacija s područja Republike Hrvatske. Na posljednjem ažuriranom popisu nalazilo se sveukupno 285 zajednica, što je dovelo do vrlo zadovoljavajućeg postotka obuhvata od 62%.

1.3. Važnost istraživanja u kontekstu hrvatskog protestantizma

Prije negoli se upustimo u predstavljanje prikupljenih rezultata istraživanja, bit će korisno pokušati ponuditi odgovor na pitanje: U čemu se krije važnost ovakvog istraživanja? Nema nikakve sumnje da ovdje treba istaknuti nekoliko povezanih, ali ujedno i neovisnih elemenata.

Prije svega, u našoj javnosti postoji uvriježeno gledište da je prisutnost protestantizma na hrvatskim prostorima neznatna ili čak i zanemariva. Takav se stav ogleda na različitim razinama. Tako, primjerice, u *Hrvatskoj enciklopediji* o protestantizmu piše sljedeće: „U hrvatskim krajevima protestantizam nije uhvatio dubljega korijena unatoč djelovanju nekolicine utjecajnih pojedinaca (Matija Vlačić, Stjepan Konzul Istranin, Anton Dalmatin) i pristaša protestantizma“ (Protestantizam, 2024.). Posljednji popis stanovništva proveden

2021. godine pokazuje da je protestanata bilo 9.956, odnosno 0,26 posto od ukupnog broja stanovnika i time daje naslutiti da je enciklopedijska tvrdnja opravdana (DZS, 2022.). Međutim, zbog primijenjene metodologije u popisu 2021. godine činjenica je da je stanovit broj vjernika pripadnost svojoj crkvenoj denominaciji pretpostavio protestantskom opredjeljenju, pa su oni tako podvedeni pod kategoriju „ostali kršćani“. Prema podacima samog Državnog zavoda za statistiku, manje od 0,5% ispitanika „ostalih kršćana“ izjasnilo se da pripada ostalim vjerskim (kršćanskim) zajednicama. Prema našem izračunu, kada se kategoriji protestanata pribroje oni koji su nedvojbeno izrazili pripadnost nekoj od protestantskih zajednica, iako unutar popisnih kategorija „ostali kršćani“ i „ostale religije, pokreti i svjetonazori“, tada se dođe do 12.815 osoba, odnosno 0,33 posto ukupnog stanovništva. No, važnija od preciznih brojki jest činjenica da ovakva provedba popisa s jedne strane dodatno umanjuje vidljivost protestantizma a s druge pokazuje neosjetljivost za kompleksnost protestantizma te nepotpuno razumijevanje raznovrsnosti i nijansiranosti crkvenih tradicija, onih starijih i onih mlađih, koje s različitim intenzitetom same sebe percipiraju kao pripadnice protestantizma. U tom vidu, naše istraživanje nastoji pomoći da prosudba o prisutnosti protestantizma u Hrvatskoj postane realističnija.

Nadalje, iz perspektive vjerski prilično homogene situacije nerijetko se stječe dojam da su protestantske crkve isključivo novovjeke tvorevine, a u svakodnevnom govoru katkad ih se nazivalo i „sektama“ ili „novovjercima“. Premda među njima postoje značajne razlike kada je u pitanju vrijeme djelovanja na ovim prostorima i neke od njih doista nemaju iza sebe dugu povijest, istina je da određeni broj tih crkava svoje korijene vuče od kraja 19. ili početka 20. stoljeća, a u slučaju tradicionalnih protestantskih crkava ponegdje možemo govoriti i o nastanku u vremenu kratko nakon izbijanja reformacije na europskom tlu. Ovome treba dodati i da bi protestantska prisutnost u Hrvatskoj danas nesumnjivo bila drukčija da su ideje reformacije u 16. i 17. stoljeću naišle na srdačniji prijem no što su to bili zakoni za aktivno sprječavanje njezina širenja (uključujući i žestoke progone protestanata). Ovdje nemamo dovoljno prostora za širu raspravu o ovom važnom pitanju, ali zainteresirani čitatelji moći će o različitim odsječcima iz povijesti pojedinih crkava ponešto doznati iz

pera nekoliko domaćih, ali i stranih autora.⁸ U svakom slučaju, naše istraživanje predstavlja i pokušaj svraćanja pozornosti na manjinske kršćanske crkve čiju se „povijesnost“ često (neopravdano) dovodi u pitanje, a koje su zbog svoje male brojnosti uobičajeno (moguće i nehotice) smatrane predmetom od nižerazrednog interesa.

Ovome treba dodati i vrlo specifične društvenopolitičke okolnosti u kojima su mnoge od ovih crkvenih zajednica pokušavale djelovati u svojoj prošlosti. Primjerice, tek je austrougarski tzv. *Protestantski patent* iz 1859. godine označio početak većih vjerskih sloboda za tradicionalne protestantske crkve i mogućnost da napokon slobodnije ustrojavaju svoj crkveni život. Međutim, isto nije vrijedilo za vjernike koje bismo danas ubrojili u crkve protestantske tradicije tako da su njihovi počeci djelovanja na ovim prostorima nerijetko obilježeni ilegalnim postojanjem i minimalnom vidljivošću u javnom prostoru. S izuzetkom razdoblja između Prvog i Drugog svjetskog rata, dominantno društveno ozračje bilo je nepovoljno, katkad i otvoreno neprijateljsko prema njima. Po završetku Drugog svjetskog rata postojanje gotovo svih crkava biva obilježeno „tolerancijom prema religiji“ komunističkih vlasti. U praksi, to je značilo određenu razinu slobode u djelovanju sve dok ono ni na koji način ne zadire u područje javnoga prostora i ne kritizira ili propituje postojeće društveno uređenje i državnu politiku (npr. Zrinščak, 1993., 2004.). Desetljeća egzistiranja u takvim okolnostima dovela su do toga da su protestantske zajednice uglavnom bile usmjerene na sebe, bavile se unutarnjim pitanjima i bile obeshrabrivane u promišljanju svojeg mogućeg doprinosa široj društvenoj zajednici. Takva „getoizacija“ nedvojbeno je ostavila dubok trag i prisilila značajan broj, ako i ne sve, protestantske crkve da svoje poslanje u takvim društveno-povijesnim okvirima primarno promatraju kroz prizmu internalizacije evanđelja. Prilike se u pozitivnom smislu mijenjaju tek demokratskim promjenama 90-ih godina prošlog stoljeća kada se stječu uvjeti za cjelovitije reguliranje odnosa s državom, ali i za njihovo nesputano otvaranje prema društvu, dru-

8 Među takvim radovima treba izdvojiti: Đidara, 2016., Gunjević i Gunjević, 2008., Horak, 1989., Knežević, 2001., Knežević, 2024., Peterlin, 2000. i Wild, 1980. Iz pozicije katoličkih autora vrijedi spomenuti Bakšić, 1937. i Kolarić, 2005.

gim dionicima društvene svakodnevnice, kao i za slobodan društveni angažman. S obzirom na to da su veći dio svojeg postojanja na ovim prostorima te crkve provele „ispod radara“, ovo istraživanje dolazi u trenutku kada one, promatrano iz šire povijesne perspektive, u određenom smislu tek počinju definirati svoje identitete u okruženju koje je naglašeno ravnopravnije u odnosu na veći dio prethodnoga stoljeća.

Da bismo primjereno ukazali na značenje ovoga istraživanja, potrebno je svratiti pozornost i na oskudnost usporedive građe. Premda se u novije vrijeme pojavljuje literatura koja nastoji ocrtati razvojni put pojedinih protestantskih tradicija ili artikulirati njihova glavna vjerovanja, odnosno teološke stavove, praktički ne postoje podaci o konkretnim praksama koji bi bili prikupljeni empirijskim putem i odrazili sadašnje, činjenično stanje na terenu. Utoliko ovo istraživanje predstavlja nastojanje da se odradi tzv. deskriptivno-empirijska zadaća iz dviju temeljnih perspektiva: praktične teologije i sociologije religije. Ukratko rečeno, ona nastoji prikupljanjem pouzdanih informacija s terena pomoći u prepoznavanju postojećih obrazaca i aktualne dinamike koji se tiču fokusa i vitalnosti dotičnih kongregacija. Ili, još jednostavnije, pitanja su osmišljena tako da pokušamo dobiti odgovor na pitanje *Što se događa?* U pozadini ovakvog pristupa nalazi se uvjerenje da je ovakvo, što točnije moguće određivanje postojećeg stanja, neophodna pretpostavka za kasnije faze koje, u teološkoj perspektivi, uključuju interpretaciju te konstrukciju etičkih normi koje mogu usmjeravati buduće postupanje u odnosu na prethodno utvrđeno stanje „na terenu“. Valja svakako dodati i da ćemo se u ovoj studiji uglavnom zadržati na prvoj, deskriptivnoj fazi, a da ćemo tek povremeno naznačiti moguće smjerove interpretacije pojedinih rezultata. Detaljnija obrada i razrada mogućih strategija postupanja ostat će zadatkom nekih budućih radova.

Posebna vrijednost ovdje prezentiranih rezultata istraživanja krije se u tome što oni označavaju polazište od kojega će u budućnosti, nakon novih valova kongregacijskih istraživanja, biti moguće precizno uspoređivati podatke i prepoznavati trendove. Shodno tome, same crkve bit će u mogućnosti o svojoj budućnosti, misiji i aktivnostima promišljati na temelju informacija utemeljenih na istraživanju koje se proteže kroz dulje vremensko razdoblje. Također, iz šire društvene perspektive, bit će moguće jasnije detektirati trendove vjerskog

života te povezanost tih trendova s nizom aktualnih, npr. etičkih pitanja o kojima se intenzivno raspravlja u hrvatskom društvu. Za očekivati je stoga da će se prava i potpuna vrijednost ovih rezultata tek dokazati u budućnosti.

Važnost istraživanja proizlazi i iz činjenice da uobičajena istraživanja na reprezentativnim uzorcima dobro detektiraju većinsku religioznost, ali ne mogu zahvatiti manjinsku religioznost, a osobito ne sve nijanse manjinske religioznosti i niza religijskih tradicija koja djeluju unutar jednog društva. Prvo i do sada jedino (sveobuhvatno) istraživanje manjinske religioznosti u Hrvatskoj proveo je Institut za društvena istraživanja Zagreb 1988. godine (usp. Dugandžija, 1990., Marinović Bobinac, 1991., 1999., Marinović Jerolimov, 1991.). Već spomenuta studija koja donosi pregled svih vjerskih zajednica u Hrvatskoj (Marinović Bobinac i Marinović Jerolimov, 2008.), dio je sličnog istraživačkog nastojanja. U tom je vidu razvidno da je manjinska religioznost neistraženi dio religije hrvatskog društva.

Konačno, valja ukazati i na još jednu specifičnost. Riječ je o tome da je istraživanje provedeno u postpandemijskom razdoblju, dakle, u vrijeme kada je većina kongregacija tek nedavno ponovno uspostavila svoja redovita bogoslužja u smislu fizičkih okupljanja u istom prostoru. Neke od ranijih, redovitih aktivnosti, dobivale su nove oblike i izričaje, a samim crkvenim službenicima, kao i njihovim vjernicima, još uvijek su bile svježije uspomene na turbulentno razdoblje karantene i limitiranih mogućnosti za redovita okupljanja. Dapače, kako nam novija literatura pokazuje, u tijeku je i temeljita preobrazba ili redefinicija nekih od ključnih elemenata pomoću kojih smo dosad definirali kongregacije (usp. Berger, 2017., Dawson, 2004, Potgieter, 2020, Mannerfelt, 2023. i Knowles, 2022). Tako, primjerice, redoviti vremenski intervali okupljanja, istovremena prisutnost ili fizička blizina vjernika, postaju koncepti koje su i same kongregacije prisiljene iznova promisliti suočene sa stvarnošću svojeg eklezijalnog online djelovanja u digitalnom prostoru. Premda sam upitnik nije bio osmišljen tako da izravno detektira rezultate tih promjena, ovo će istraživanje bez ikakve sumnje barem posredno otkriti neke od nepovratnih preobrazbi u svakodnevnom životu kršćanskih kongregacija i naznačiti približne putanje njihova gibanja u vremenu koje je pred nama.

1.3. Važnost istraživanja u kontekstu hrvatskog protestantizma

S nadom da će upravo budućnost potvrditi vrijednost ovoga istraživanja, okrećemo se predstavljanju nekih od njegovih najvažnijih rezultata, kroz sedam tematskih cjelina: opća slika protestantskih zajednica, vjerski prostori, članstvo u zajednicama, vodstvo i sudjelovanje u radu zajednice, aktivnosti zajednica, inkluzivnost i bogoslužja.